

ІМЕННИКОВЕ ОСНОВО- ТА СЛОВОСКЛАДАННЯ В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКИХ МЕДИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Проаналізовано терміни-іменники складної будови в сучасній українській медичній термінології. Окреслено словотвірну організацію багатокомпонентних термінологічних утворень, з'ясовано особливості їх функціонування, розглянуто їхні специфічні семантико-структурні ознаки.

Ключові слова: іменник, термін(и), термін(и)-словосполучення, терміни-композиції, термінологія, українська медична термінологія, багатокомпонентні утворення, складна наукова (термінологічна) конструкція, терміносполука.

Проблема словоскладання привертала увагу багатьох російських та українських вчених, а саме: Л. Азарової, Н. Безбородька, Ф. Буслаєва, Л. Булаховського, В. Виноградова, Г. Винокура, І. Давидова, О. Земської, Н. Клименко, В. Лопатіна, З. Осипенко, О. Потєбні, І. Улуханова, М. Шанського, О. Шахматова, Л. Щерби та ін. У своїх дослідженнях вони поступово розширювали і поглиблювали проблему складних слів: визначали основні ознаки композитів порівняно із простими словами, встановлювали структурні засади (способи й засоби) утворення складних слів, робили опис різноманітних словотвірних груп за відношенням їхніх основ, розробляли їх класифікацію.

Українські складні слова аналізувалися у працях Є. Карпіловської, О. Кардашук, Н. Клименко, О. Кульбабської, Л. Вакарюк, С. Панцьо та ін. Їх ґрунтовні розвідки засвідчують, що композит – це завжди мотивована одиниця, тобто мотивованість є універсальною ознакою складного слова.

У монографії „Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція „золотої” пропорції” Л. Азарова, визначаючи параметри композитів у різних терміносистемах (особливо – технічних наук), зауважує, що „системні ознаки терміносистеми як мовного явища повинні науково осмислюватись із урахуванням загальномовних закономірностей, зокрема, специфіки відповідних функціональних стилів, міжнародної відповідності, словотвірної однорідності, систематичності термінологічного гнізда і поля, однозначності, ... репродуктивності, оперативності, зручності у вживанні, нормативної правильності, естетичності” [1, с. 170 – 171].

Проте, як відомо, відбиваючи загальномовні тенденції, термінологія розвивається швидшими темпами. Ті принципи розвитку, які в загальноживаній лексиці, зокрема в способі її творення, тільки намічаються, у сфері термінології виступають уже як цілком виразні й продуктивні.

Процес утворення і функціонування складних слів виявився особливо поширеним у сучасній українській медичній термінології. Широке застосування композитів у цій галузі зумовлене необхідністю точніше і повніше називати нові хвороби, їх симптоми, методи діагностики, способи лікування тощо. Проте, як зазначає Л. Азарова, найбільше поява термінів складної структури викликана потребою висловити „дві ідеї однією лексемою, словом” [1].

Структура складних та складених термінів досить індивідуалізована та специфічна за такою ознакою, як науково-галузева належність термінів-комполітів. Об'єктом нашого дослідження є аналіз медичних термінів-комполітів, утворених основою та словоскладанням іменникового характеру.

Суть способу осново- та словоскладання полягає у виробленні та використанні цілої низки стандартних терміноелементів. Спосіб складання їх різний, але здебільшого більшість із них належить до самостійних частин мови. Структурно вони являють собою або усічену основу іменників чи прикметників, які виступають у функції першого компонента утворення, або зв'язані компоненти, які використовують як перший, так і другий (опорний) компонент складання [1, с. 172].

В українській медичній термінології особливо активними у словоскладанні та осново- складанні виявилися іменники.

Складні терміни-іменники відзначаються семантичною єдністю, співвідношенням складного слова зі словосполученням. Об'єднуючи в одному терміні по кілька основ, вони є вищим ступенем абстрагування, що дає можливість точно характеризувати предмети, явища, процеси за кількома ознаками: *гідротерапія, експрес-діагностика, електрошок, кардіомонітор, кріотерапія, радіонукліди*. Напр.: *Після спеціальної обробки скельця клалися під люмінесцентний мікроскоп, і починалися пошуки сяючих вірусних розсіпів* (Ю. Щербак); *Внутрішньовенне застосування лазера разом з біодобавками, фітотерапією та дієто- терапією дає змогу до мінімуму звести використання антибіотиків* (Із газети).

Іменникові терміни-комполіти за їх словотвірними особливостями ми поділяємо на декілька груп. Зокрема, це:

1. Складні терміни, компонентами яких є основи іменників, поєднані між собою голосним *о*: *бронхоспазм, газообмін, капіляротоксикоз, лазеротерапія, озонотерапія, рентгенодіагностика*. Напр.: *Згідно з результатами Всесві-*

тньої організації охорони здоров'я, 90 % населення планети є **вірусоносіями** герпесу (Із газети); *Вплив озонотерапії на клінічний перебіг вагітності у жінок високого ризику продемонстрував покращання їх стану* (Із наук. зб.).

З'єднувальної голосної фонемі може і не бути, у її ролі виступає закінчення попередньої основи: *ехографія, тілобудова, фоточутливість, яйцеклітина*. Напр.: **Ехографія** на сьогодні залишається основним методом діагностики функціонального та анатомічного стану **ендометрія** в програмах допоміжних репродуктивних технологій (ДРТ) (Із наук. зб.); *Труп правильної тілобудови, внутрішні органи без відхилень, мозкові оболонки набряклі, з крововиливами* (Ю. Щербак).

2. Терміни та термінологічні професіоналізми, утворені поєднанням іменникових основ, що пишуться через дефіс: *акушер-гінеколог, дельта-вірус, бета-терапія, гамма-глобулін, раوماتолог-ортопед, нікотинамід-аденін-динуклеотид-фосфат* та ін. Напр.: *Жадан надумав випустити людський гамма-глобулін, який би не давав таких тяжких побічних наслідків* (Ю. Щербак); **Професори-терапевти** визнали стан безнадійним (М. Амосов).

3. Складні терміни, утворені поєднанням прикметниково-іменникових основ: *дієто терапія* (дієтична терапія), *електроанестезія* (електрична анестезія), *кардіосклероз* (кардіологічний склероз), *патофізіологія* (патологічна фізіологія), *хіміотерапія* (хімічна терапія). Напр.: **Санепідстанція** ще була порожня, всі кабінети зачинені, тільки в довгому коридорі прибиральниця мила підлогу (Ю. Щербак); *Конвалію застосовують у разі серцевої недостатності, неврозу, кардіосклерозу, холериститу, безсоння* (Із газети).

4. Композити, утворені поєднанням основи іменника з компонентом – дієслівною основою: *голковколювання, жовчовиділення, слинотеча, крововтрата, кровообіг, стравохід*. Напр.: *Серце працює, але набагато кваліше – ще не встигли поповнити крововтрату* (М. Амосов); *У плодах смородини високий вміст вільних органічних кислот – яблучної та лимонної, чимало ароматичних речовин, і все це разом стимулює апетит, жовчовиділення, пригнічує процеси гниття та бродіння в кишківнику, поліпшує кровотворення* (Із газети).

5. Складні утворення, перша основа яких числівникова, а друга – іменникова: *першопологи, триместр*. Напр.: *Відповідно до рекомендацій ВООЗ, препарати заліза повинні одержувати усі жінки у II – III триместрах вагітності та у перші 6 місяців лактації* (Із наук. зб.); *Порушення структури і функції одних клітин є першопричиною виникнення і розвитку хвороби, а порушення інших може бути вже наслідком*

несприятливих змін в організмі (Із підр.). Терміноелементи числівникового походження відзначаються досить низькою продуктивністю у медичному термінотворенні.

6. Складні терміни з першою прислівниковою і другою іменниковою основами: *багатоводдя* (маловоддя), *багатопліддя*, *дрібноживець*, *короткозорість*. Прислівникові форманти, що є складовими медичних термінів, утворених від східнослов'янських якісних прикметників: **багато-** (багатий), **дрібно-** (дрібний), **коротко-** (короткий), **мало-** (малий), **швидко-** (швидкий). Напр.: *Аметропія – ненормальна заломлювальна здатність ока у формі коротко- або далекозорості* (Сучасний словник іншомовних слів).

7. Компоненти, перша частина яких – займенникова основа, а друга – дієслівна або відіменна: *самовідадача, самознеболення, самозупинка, само масаж, самоочищення*. Напр.: *Однак самолікування досить часто призводить до летальних наслідків* (Із газети); **Саморегуляція** відбувається за участі нервової, імунної та ендокринної систем (Із підр.). Варто зазначити, що такий структурний тип є низькопродуктивним у медичній термінології.

Медичні терміни-композити можуть складатися із: власне українських твірних основ (*кровотворення, водобоязнь*), основ іншомовного походження (*офтальмоскоп, ларингомікрохірургія*) та поєднанням основ слов'янського та іншомовного походження водночас (*гідролікування, полівітаміни, біомаса*).

Продуктивним типом утворення іменникових термінів у медичній термінології є поєднання усічених твірних основ з іншомовними елементами. Найпоширенішими є: **біо-, гіпер-, гіпо-, макро-, мікро-, моно-, полі-, ембрі-, кардіо-, нейро-** та ін. Вони можуть поєднуватися з різними основами, проте завжди містять постійну ознаку та вказують на міру вияву, відношення, приналежності чогось до того, що висловлене похідною основою. При утворенні складних термінів з такими усіченими основами, як зазначають автори монографічного дослідження „Склад і структура термінологічної лексики української мови”, „створюються своєрідні стандартні словотворчі структури, форми” [3, с. 142]. Напр.: *Отруєння супроводжується загальнотоксичною дією арсену (нефро-, гепато-, ентеро- та нейротоксичною)* (Із довідника); *У хворих на сказ виникає гідро-, аеро-, акустико- та фотофобія* (Із підр.).

Так, у медицині є велика кількість термінів, усічена основа яких вказує на зародження, походження чи розвиток життя: **бласт-, ембрі-** у складних словах відповідають поняттю „зародок” (*бластоміцети, бластоциста, ембріологія, емб-*

ріогенез), **біо-** означає „життя”, „життєві процеси” (біомаса, біотип, біосистема, біотканина).

Компоненти **гомо-**, **гомео-** та **моно-** вказують на однорідність, подібність, одиничність і повноту того, що висловлене в похідній основі: *гомеопатія, гомеостаз; моноанестезія, мономібрид, моноцитоз*.

Чимало компонентів іншомовного походження утворюють морфолого-анатомічні терміни, напр.: **ангіо-** вказує на відношення до судинної системи (*ангіоспазм, ангіохірургія*), **гастр-**, **гастр-**, **гастро-** – семи, що означають „травлення”, „шлунок” або „черевна порожнина” (*гастральгія, гастроскопія*), **гем-**, **гемато-**, **гемо-** у складних термінах відповідає поняттю „кров” (*гематютинація, гематонєфроз*), формант **міо-** означає „м’яз” (*міобластома, міокардіосклероз*). **Невр-**, **неври-**, **невро-**, **нейро-** – компоненти, що вказують на відношення даних понять до нервової системи (*невродерматоз, (невро-) нейронанатомія, невроепітелій*).

Отже, розвиток запозичених префіксоїдів в українській медичній термінології – дуже активний словотвірний процес, який розвивається і вдосконалюється. Характерною рисою іншомовних терміноелементів є те, що вони самостійно майже не виступають. Іншомовні морфеми, що розчленовуються в структурно однотипних словах і мають спільне значення, набувають властивості словотворчих афіксів, на їх основі формуються продуктивні словотворчі типи [2, с. 32]. Оскільки засвоєння нових запозичень відбувається швидкими темпами, то від більшості з них на українському мовному ґрунті утворюються відносні прикметники-терміни, порівн.: *гідрофобія* → *гідрофобний*, *гіпертонія* → *гіпертонічний* та ін. Поряд із міжнародними формантами типу **авто-**, **гідро-**, **біо-**, **електро-** та ін. дедалі активніше використовуються морфеми слов’янського походження **водо-**, **крово-**, **світло-**, **тепло-** і под.: *водобоязнь, водолікарня, крововилив, кровотворення, світлолікування, теплобачення, теплообмін*.

Зазвичай іменникові терміни-композиції утворюються переважно з двох основ. Для сучасної медичної термінології типовими стали утворення з трьох, чотирьох, п’яти і більше слів чи основ, хоча такі багатокомпонентні композиції й сприймаються як дещо штучні й незвичні. Здебільшого ці складові термінів мають іншомовне походження, найчастіше – грецьке чи латинське: *цитомегаловірус, міокардіодистрофія, езофагогастродуоденофіброскопія, енцефаломієлополірадикулоневрит*, Напр.: *Перевагами соногістеросальпінгографії вражаються неінвазивність методу та відсутність потреби в анестезії* (Із наук. зб.); *Задавлена, нелікована*

хвороба може ускладнитися сліпотою, глухотою, безплідністю, пневмонією, серозним менінгітом, енцефаломієлополірадикулоневритом (Із підр.). Такі композиції здебільшого утворюються приєднанням до вже існуючого двокомпонентного складного терміна ще однієї або кількох основ у функції її початкової чи кінцевої частини.

Як бачимо, складні композиції в мові медицини утворюються шляхом поєднання в одній лексичній одиниці двох (чи кількох) основ самостійних слів. Виражаючи нові поняття, вони водночас формують значний пласт словникового запасу сучасної української медичної термінології. Основний принцип словоскладання полягає у виробленні та застосуванні цілої низки стандартних терміноелементів – повнозначних частин мови. Зокрема, це основи іменників і прикметників, рідше інших самостійних слів.

Зазвичай іменникові терміни-композиції утворюються переважно з двох основ. Але для сучасної медичної номенклатури типовими стали утворення з трьох, чотирьох, п’яти й більше твірних елементів. Такі багатокомпонентні одиниці здебільшого утворені способом приєднання до складного (двокомпонентного) терміна ще однієї чи кількох основ зі структурно-значеннєвою функцією її початкової або кінцевої частини через голосний **о** або без нього. Складові таких медичних термінів-композицій мають переважно іншомовне походження, найчастіше – грецьке чи латинське.

Отже, утворення нових термінів у медицині шляхом словоскладання та основокладання набуває все більшої впорядкованості та актуальності. Таке термінологічне словотворення – процес осмислений, що дозволяє контролювати і регулювати його, урізноманітнює термінофонд мови медицини, дає можливість вибору щодо менш численних і непродуктивних словотворчих моделей та активно функціональних, краще пристосованих до законів сучасної української літературної мови.

Література

1. Азарова Л. Є. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція „золотої” пропорції / Л. Є. Азарова. – Вінниця, 2000. – 222 с.
2. Безбородько Н. І. Композиції в медичній термінології / Н. І. Безбородько // Мова знавство. – 1979. – № 3. – С. 30–33.
3. Склад і структура термінологічної лексики української мови / [Крижанівська А. В., Симоненко Л. О., Панько Т. І. та ін.]. – К.: Наук. думка, 1984. – 194 с.
4. Ткач А. В. Особливості термінів-композицій у медичній термінології / А. В. Ткач // Науко-

Проанализированы термины-существительные сложного строения в современной украинской медицинской терминологии. Определена словообразовательная организация многокомпонентных терминологических образований, выяснены особенности их функционирования, рассмотрены их специфические семантико-структурные признаки.

Ключевые слова: *существительное, термин(ы), термин(ы)-словосочетания, термины-композиции, терминология, украинская медицинская терминология, многокомпонентные образования, сложная научная (терминологическая) конструкция, терминосочетание.*

The author considers the word building of polycomponental terminology. The adjective word combinations and specifics of semantic and structural features are emphasized. The author denotes the perspectives of the use of complex word building models in medical terminology.

Key words: *noun, terms-word combinations, terms-composites, terminology, Ukrainian medical terminology, polycoponent structure, complex scientific (terminological) constructions, term-combination.*